

⁵⁴ *The abused child—principles and suggested language for legislation on reporting of the physically abused child*, United States Department of Health, Education and Welfare, Welfare Administration, Children's Bureau 1963; V. FOWLER, M. A. HARPER: „The physician, the battered child and the law”, *Pediatrics*, 1963, blz. 899.

⁵⁵ Voor de verschillende wetgevingen: zie R. E. HELFER en C. H. KEMPE, *op. cit.*, appendix C: „a summary of child-abuse legislation”; zie ook FONTANA: *The maltreated child*, Springfield (Illinois), 1964. Voor commentaar op de „Model child abuse and neglect reporting law” en overzicht van de literatuur: zie A. SUSSMAN en S. J. COHEN: *Reporting child abuse and neglect: guidelines for legislation*, Cambridge, Mass., Ballinger Publishing Company, 1975.

⁵⁶ *American Academy of Pediatrics—Committee on Infant and Preschool Child*: „Maltreatment of children - the physically abused child”, *Pediatrics*, 1966, blz. 377 e.v..

⁵⁷ *American Academy of Pediatrics—Committee on Infant and Preschool Child*: „Maltreatment of children - the battered child syndrome”, *Pediatrics*, 1972, blz. 160 e.v..

⁵⁸ *Parlementaire stukken van België - Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 771, (1975-1976), nr. 1, zitting dd. 29.1.1976 - 6, - 305.

⁵⁹ *Parlementaire stukken van België - Senaat*, 467, (1978-1979), nr. 1, zitting dd. 19.10.1978.

⁶⁰ G. DE BOCK: „Beschouwing naar aanleiding van de nieuwe wet op de jeugdbescherming”, *R. W.*, 1965-1966, kol. 227 e.v..

⁶¹ L. SLACHMUYLDER: *Beroepsgeheim en jeugdbescherming*, Brussel, Dienst voor jeugdbescherming, blz. 8.

⁶² C. SOMERHAUSEN, *op. cit.*.

KANTTEKENINGEN

HET EPISTEMOLOGISCH STATUUT VAN DE WETENSCHAPPEN VAN HET MENSELIJK HANDELEN DE BIJDRAGE VAN LUDWIG VON MISES

door

Frank VAN DUN

SUMMARY — *The epistemological status of the sciences of human action: the contribution of Ludwig von Mises* — Ludwig VON MISES, best known for his contributions to economics, was also a student of the epistemological and methodological problems of the social sciences — or the sciences of human action, as he preferred to call them. The present note summarizes MISES's exposition of the relationship between the historical and the praxeological method, the former aiming at cognition of the place, meaning and importance of particular factors or events in the flux of human interaction in the past, the latter at cognition of the necessary and universal relationships implied by the category of purposive action. Attention is drawn to the unavoidability of subjective, although purely cognitive, „judgments of relevance” in historical explanation — an unavoidability that stems from the praxeological theorem that in the field of human action there are no constant relations among (at least in principle) measurable quantities. It is argued here that denial of this theorem amounts to a denial of the possibility of scientific activity as the quest for critical knowledge. MISES's insistence that praxeology be put into a category distinct from both the formal and the physical sciences is defended on the ground that the axiom of praxeology, viz. that man is a free agent, is neither a tautology nor a falsifiable proposition: its non-falsifiability derives from the fact that the critical attempts to falsify it, being itself conceivable only as a free action, exemplifies its truth. Finally there is some discussion of the role of falsifiable hypotheses (regarding e.g. the disutility of labour for members of the species *Homo Sapiens*) in the praxeological analysis of the human condition or of the condition of particular men.

I. INLEIDING

De in 1973 overleden vaandeldrager van de Oostenrijkse economische school, Ludwig VON MISES, was niet alleen een van de belangrijkste economen van deze eeuw, hij was ook zeer bedrijvig op het vlak van de methodologie en de epistemologie van de wetenschappen van het menselijke handelen¹. Hoewel een integraal deel van zijn economisch werk, bleven zijn bijdragen op dit gebied zonet onbekend, dan toch onbegrepen². In het licht van de groeiende belangstelling voor zijn economisch denken, vooral dan in de Verenigde Staten, waar zijn leerlingen zeer actief zijn, is het misschien nuttig hier de fundamentele bijdragen van MISES op het vlak van de methodologie voor te stellen. De nadruk ligt op de rationele en logische aspecten ervan. De historische context, met o.a. de „Methodenstreit” tussen de Duitse historische school en de Oostenrijkse economische school, blijft buiten beschouwing.

II. GESCHIEDENIS EN PRAXEOLOGIE

Voor MISES is de economische wetenschap een wetenschap van het menselijk handelen³. De mens als handelend wezen is het *subject* en het *object* van het wetenschappelijk onderzoek. Wie handelt, denkt (HA, 177); wie denkt, handelt (HA, 99).

In die zin is alle handelen noodzakelijk rationeel: De mens handelt als „rede-heb-bend”, niet als „rede-loos” wezen. „Rationeel” staat hier dus niet tegenover „ir-rationeel”, niet tegenover „onredelijk”, „dom”, maar tegenover „redeloos”, „a-rationeel” (HA, 19f)⁴.

De wetenschappen van het handelen kunnen, volgens MISES, in twee grote groepen ingedeeld worden: aan de ene kant, de *historische*; aan de andere kant, de *praxeologische* wetenschappen (HA, 30). Kennis van de sociale, culturele, politieke en economische realiteit vergt de toepassing van zowel de historische als de praxeologische methode (HA, 51). Dit geldt niet alleen voor de wetenschapsbeoefenaar, maar ook voor ieder mens als *homo agens*. Noch de ene methode, *historical understanding*, noch andere, *praxeological conception*, is een specifiek wetenschappelijke procedure. Ook de wetenschapsbeoefenaar is een *homo agens*. Wetenschappelijke kennis ligt in het verlengde van voorwetenschappelijke kennis: „The intellectual methods of science do not differ in kind from those applied by the common man in his daily mundane reasoning. The scientist uses the same methods which the layman uses; he merely uses them more skillfully and cautiously.” (HA, 58).

A. DE TAAK VAN DE HISTORICUS

„History is the collection and systematic arrangement of all the data of experience concerning human action.” (HA, 30) Deze gegevens hebben altijd betrekking op *complexe fenomenen* in de produktie waarvan vele causale processen betrokken zijn. Zij zijn voor vele interpretaties vatbaar (HA, 31). „Interpreteren” is het sleutelwoord voor de beoefenaar van de historische wetenschappen: de historicus, de antropoloog, de psycholoog, de lezer, toeschouwer of toehoorder. Het is de taak van de historicus (in de ruime zin) „to understand [some factor] historically, to determine its place, its meaning, and its importance in the flux of events.” (HA, 50) Hij moet niet alleen de *betekenis* van de verschillende factoren voor de historische actoren trachten te bepalen, maar ook hun *causale rol* in het tot stand komen van gegeven historische situaties. In deze onderneming moet de historicus rekening houden met alle kennis geleverd door de theoretische wetenschappen (de fysica, de praxeologie), de formele wetenschappen (logica, wiskunde), en natuurlijk ook door de historische wetenschappen van de natuur (zoals de paleontologie, die uiteraard zelf beroep moet doen op de theoretische en formele wetenschappen). Al deze kennis is echter slechts input voor de historicus.

De historicus moet inzicht krijgen in de *probleemsituatie*⁵ van de historische actoren; nagaan over welke middelen, kennis en ideeën zij konden beschikken om hun problemen, zoals zij die zagen, op te lossen; en aantonen waarom zij juist die handelingen verkozen te stellen die (mede-)oorzaak waren van reële historische veranderingen (HA, 50). Hij moet zich ook uitspreken over de vraag of een bepaalde handeling een causale factor in de genesis van een bepaalde historische situatie was, want al kan de historicus *qua* historicus niet uitmaken of A de/een oorzaak is van B, zijn taak is niet af zolang hij niet door toepassing van de theoremata van de theoretische wetenschappen de causale structuren in de massa van zijn chronologisch geordend materiaal aan het licht heeft gebracht.

Voor MISES is de historische wetenschap, voorzover het deze aspecten betreft, een objectieve wetenschap. Meningsverschillen kunnen door kritisch onderzoek en discussie uit de weg geruimd (HA, 58). Een handeling heeft altijd een „betekenis”, en

is derhalve alleen maar te begrijpen in het licht van wat POPPER Wereld 3 noemt⁶. Zoals voor POPPER, zo is ook voor MISES deze *wereld der betekenissen*, geordend in logische structuren, een objectief universum, bepaald door de soort-specifieke logische structuur van het menselijk conceptualiserend bewustzijn. Deze logische structuur is geen vrije schepping van de menselijke geest, maar een ultiem en alternatiefloos gegeven voor het kritisch bewustzijn (HA, 32-36)⁷. Het soort-specifieke karakter van de logische structuur van het menselijk bewustzijn maakt het mogelijk te spreken over de juistheid of de onjuistheid van een interpretatie, over haar objectieve geldigheid: een interpretatie kan getest worden⁸.

Naast deze objectieve aspecten is er ook een subjectief aspect, dat tot uiting komt in wat MISES „judgments of relevance” noemt (HA, 57). De historicus kan zich immers niet tevreden stellen met het *opsommen* van alle factoren die bijgedragen hebben tot de produktie van een bepaald effect: hij moet zich ook uitspreken over de relevantie van de diverse factoren. Hij moet dit doen, omdat ook de historische actoren relevantie-oordelen vormen over het belang van de diverse factoren, en naar die oordelen handelen. Indien een historische actor het relatief belang van zekere factoren verkeerd beoordeelt en dientengevolge in zijn opzet mislukt, dan moet de historicus, bij het verklaren van deze mislukking, zelf een ander relevantie-oordeel formuleren. Maar meningsverschillen over *de* relevante oorzaak van een complex fenomeen zijn niet beslisbaar: er is geen ontologische basis voor het toekennen van de titel „eminente oorzaak” aan een bepaalde factor⁹.

B. HISTORISCHE RELEVANTIE-OORDELEN

Dergelijke relevantie-oordelen komen ook voor in de historische wetenschappen van de natuur, en zeker ook in onze dagelijkse beschrijving van natuurlijke processen (bijv. in de besluiten van een deskundig verslag voor een gerechtelijk onderzoek onderzoek)¹⁰. Maar de situatie is niet analoog met de situatie in de historische wetenschappen van de sociale fenomenen: de natuurwetenschappen, die de belangrijkste hulpwetenschappen zijn voor de verklaring van natuurlijke gebeurtenissen (bosbranden, instortingen, enz.), zijn van een geheel andere aard dan de praxeologische wetenschappen, die de belangrijkste hulpwetenschappen zijn voor de historicus van de samenleving der mensen. De eerstgenoemde bestaan uit hypothesen over *constante* relaties tussen (in principe) meetbare grootheden — zodat het in principe mogelijk is het „gewicht” van elke factor in een specifiek natuurlijk proces te meten en te correleren met een meetbaar aspect van de te verklaren natuurlijke gebeurtenis. De samenwerking tussen theoreticus en experimentator is onontbeerlijk om dergelijke hypothesen te testen. Deze samenwerking is mogelijk omdat men er in gecontroleerde experimenten vrij goed in slaagt veranderingen in één variabele afzonderlijk te meten¹¹. De methode is die van de „conjectures and refutations”¹² — van het zoeken naar waarheid in een domein waarin we nooit kunnen weten *waarom* een bepaalde concatenatie van gebeurtenissen zich voordoet; waarin we enkel kunnen vragen *of* ze zich altijd en overal voordoet, wanneer aan de gestelde voorwaarden voldaan is. Of er in de natuur werkelijk dergelijke constante relaties bestaan weten we niet; maar we weten wel dat, indien ze niet bestaan, geen enkele natuurwetenschappelijke theorie waar kan zijn. Indien ze wel bestaan, dan is het in principe mogelijk, in de historische wetenschappen van de natuur, relevantie-oordelen uit te schakelen, en te vervangen door metingen.

De situatie is anders waar het gaat om complexe sociale gebeurtenissen. „No such constant relations exist in the field of human action, outside of physical and chemical technology and therapeutics.” (HA, 55) De kwantitatieve „weging” van het belang van een factor in de produktie van sociale gebeurtenissen is zelfs niet in principe mogelijk. Relevantie-oordelen kunnen niet geëlimineerd. „Understanding is in the realm [human] history the equivalent, as it were, of quantitative analysis and measurement.” (HA, 56) Net zomin als de historische actoren zelf, kunnen de historici ontkomen aan de noodzaak subjectieve oordelen te vellen. Deze zijn echter geen waarde- maar relevantie-oordelen, die een louter cognitieve functie hebben.

III. WETENSCHAP ZONDER MATEN EN GEWICHTEN

De bewering van MISES, dat er in de wetenschap van het handelen geen constante relaties bestaan, wordt vaak als een dogma bestempeld, en vaak zo geïnterpreteerd als zou zij betekenen dat de economie geen empirische proposities, doch enkel tautologieën, die niets over de realiteit zeggen, kan opleveren¹³. Deze interpretatie is begrijpelijk: indien, zoals men zo dikwijls hoort verkondigen, het zoeken naar constante relatie tussen meetbare grootheden het *nec plus ultra* van de empirische wetenschap is, dan sluit deze bewering van MISES de economie als empirische wetenschap uit. Deze bewering van MISES is echter geen dogma, geen emotionele weigering om het specifiek menselijke tot een kwantificeerbare grootheid te herleiden — het is integendeel een theorema van de praxeologie zelf, d.w.z. een logische conclusie uit het uitgangspunt van MISES' denken, nl. de propositie dat de mens een handelend wezen is.

A. DE HOMO AGENS ALS ULTIEM GEGEVEN

Het is nodig dit punt verder uit te diepen: het is de sleutel tot een goed begrip van MISES.

MISES stelt vast dat, zelfs indien de handelingen van de mensen volledig gedetermineerd zouden worden door kwantificeerbare fysische, chemische en fysiologische factoren, we in elk geval geen kennis hebben van de relaties, die dan zouden moeten bestaan, tussen specifieke factoren van deze soort en specifieke ideeën, voorstellingen, anticipaties, doelstellingen, enz. die aan de basis liggen van individuele handelingen: „... we have to face an insurmountable *methodological dualism*... Human action is one of the agents bringing about change... Therefore it is a legitimate object of scientific investigation. As — at least under the present conditions — it cannot be traced to its [physical] causes, it must be considered as an ultimate given and must be studied as such.” (HA, 18) Indien onze kennis van de sociale realiteit zou afhangen van dergelijke kwantitatieve fysico-mentale relaties, we zouden geen kennis van de sociale realiteit hebben: elke *theoretische* studie van de sociale wereld zou een illusie zijn; maar — zo merkt MISES op — ook elke historische benadering van de sociale samenhangen presupposeert een theorie: onze feitenkennis is onherroepelijk „theory-impregnated”; onze beschrijvingen van dergelijke samenhangen kunnen niet beter zijn dan de theorieën waarop we steunen¹⁴. We hebben dus geen andere keus, indien we de wereld van het handelen willen bestuderen, dan de *homo agens* als een ultiem gegeven te beschouwen.

Deze stelling heeft verstrekkende implicaties. Immers: zolang we het handelen van de mens als een ultiem gegeven moeten aanvaarden, zolang zal het voor ons contradictorisch zijn te veronderstellen dat er constante relaties bestaan tussen kwantificeerbare grootheden in de sociale fenomenen en interacties. De reden is dat elk mens, als *homo agens*, handelt als een uniek individu in een concrete situatie, op basis van zijn veelsoortige, niet-reduceerbare oordelen, en niet louter reageert op kwantificeerbare stimuli die in constante relaties staan tot zijn kwantificeerbare responsen. Het bestaan van dergelijke constante relaties sluit de mogelijkheid van een handeling uit.

B. DE MOGELIJKHEID VAN WETENSCHAPPELIJKE KENNIS

We moeten dus kiezen: of constante relaties of handelende mensen. Het is echter nodig zich terdege rekenschap te geven van de betekenis van deze keuze. De assumptie van constante relaties is onverenigbaar met de idee dat de mens oordeelt en op basis van deze oordelen handelt, en dus ook met de idee dat de mens in staat is aan wetenschap te doen, kritisch onderzoek te verrichten¹⁵. Immers: indien de woorden en geschriften, de experimentele manipulaties van de wetenschapsbeoefenaar alleen maar volgens constante relaties tussen meetbare fysische en chemische grootheden geproduceerd worden, dan wordt het zinloos ze te willen beoordelen op basis van methodologische *normen*, van logische *redeneringen* en van als bruikbaar beoordeelde experimentele *gegevens*. Zij zijn dan immers geen logische, betekenishebbende entiteiten, geen theorieën, geen kritische beschouwingen, geen normen, geen oordelen, doch enkel geluiden en voorwerpen en bewegingen, die onveranderlijk optreden als schakels in een welbepaalde concatenatie van gebeurtenissen, telkens wanneer aan bepaalde voorwaarden voldaan is¹⁶.

In de terminologie van Karl POPPER: de mens beschikt over het vermogen logische relaties tussen betekenishebbende logische entiteiten (proposities, theorieën, problemen, enz.) te ontdekken; hij kan deze logische entiteiten en relaties encoderen in fysische Wereld 1 objecten (klanken, tekens), die natuurlijk wel als *Wereld 1 objecten* meetbaar zijn, maar die alsdusdanig geen Wereld 3 objecten zijn, doch enkel brokken materie en processen. En tussen deze Wereld 1 objecten en processen bestaan geen logische relaties; brokken materie en fragmenten van processen zijn niet *geldig of ongeldig*, niet *waar of onwaar*, niet *falsificeerbaar of onfalsificeerbaar*, niet *empirisch of metafysisch*, niet *leerzaam of misleidend*¹⁷.

Indien er constante relaties bestaan in het domein van het menselijk handelen, d.w.z. indien het menselijk gedrag uitsluitend kwantificeerbare determinanten heeft en uitsluitend kwantificeerbare effecten, waartussen universele constante verhoudingen bestaan, dan is het menselijk handelen niet alleen geen ultiem gegeven, maar een illusie. Dan speelt inderdaad het oordeelsvermogen, het vermogen iets in vraag te stellen, het vermogen te redeneren, logische relaties op te sporen, enz., geen rol. Maar dan is er voor de mens ook geen wetenschap mogelijk. A fortiori is er dan voor de mens ook geen kennis van die constanten mogelijk.

Wie beweert dat men moet uitgaan van de veronderstelling dat het zinvol is te zoeken naar de „fundamentele constante relaties” tussen kwantificeerbare grootheden in de sociale realiteit, omdat dat de enige manier is om aan wetenschap te doen, slaat de bal volledig mis¹⁸. Zolang de wetenschapsbeoefenaar een mens is, en geen god, zolang zal hij moeten berusten in het onoverkomelijk methodologisch dualisme dat de studie van de wereld van het handelen scheidt van de studie van de fysische en

chemische verschijnselen. Maar ook indien de wetenschapsbeoefenaar een god is, verheven boven de mensjes die hij bestudeert, dan staat hij nog voor datzelfde dualisme, wanneer hij zijn aandacht richt naar de interacties tussen hemzelf en zijn collegae-goden. Het is voor een mens absurd te geloven dat hij ooit zou kunnen ontdekken dat hij geen handelend wezen is.

IV. HET EPISTEMOLOGISCH STATUUT VAN DE PRAXEOLOGIE

Dat er in het domein van het menselijk handelen geen constante relaties bestaan is dus een logische conclusie uit de aanvaarding van menselijk handelen als een uiterm gegeven: het is een praxeologisch theorema. Zij verklaart waarom de mathematische methode in de economische theorievorming niet alleen nutteloos is, maar zelfs „an entirely vicious method” (HA, 350). Wat is echter die praxeologie, die velen zo mysterieus voorkomt?

A. PRAXEOLOGIE EN PRAXEOLOGISCHE WETENSCHAPPEN

„Praxeology deals with human action as such in a general and universal way. It deals neither with the particular conditions of the environment in which man acts nor with the concrete contents of the valuations which direct his actions.” (HA, 647) De kern van de praxeologie is dus niets anders dan de logische analyse van de idee dat er zo iets is als rationeel gedrag, handelen: „All the concepts and theorems of praxeology are implied in the category of human action. The first task is to extract them and to deduce them, to expound their implications and to define the universal conditions of acting as such.” (HA, 64) Praxeologische begrippen zijn o.a. de volgende: tijd, vroeger, later, middel, doel, plan, preferentie, consumptie, produktie, produktiefactor, winst, verlies, prijs, oorzaak, verwachting, enz. Praxeologische stellingen zijn o.a. deze: alleen een onbevredigd individu handelt; alle acties zijn speculatief, gericht op een onzekere toekomst; elke handeling heeft „opportunity costs”; elk produktieproces vergt tijd; elk produktieproces heeft betrekking op tenminste twee schaarse produktiefactoren; specifieke produktiefactoren zijn gevoeliger voor schommelingen in de vraag naar een produkt dan niet-specifieke produktiefactoren; de wet van het afnemend grensnut; geld kan enkel een rol spelen in een wereld gekenmerkt door onzekerheid betreffende de toekomst; economische calculatie is alleen maar mogelijk waar er marktprijzen voor produktiefactoren bestaan; het „regressie theorema”; enz.

De zuivere praxeologie is dus niets anders dan het geheel van logisch noodzakelijke voorwaarden van de propositie dat een van de ultieme „agents of change,” het handelen is. Haar stellingen gelden voor elke mogelijke wereld waarin handelende wezens voorkomen.

Dit is echter slechts een begin: „But the end of science is to know reality. It is not mental gymnastics or a logical pastime. Therefore praxeology restricts its inquiries to the study of acting under those conditions and presuppositions which are given in reality.” (HA, 65) De praxeologische wetenschappen zijn die wetenschappen waarin, naast het praxeologisch *axioma*, ook nog bepaalde empirische *hypothesen* over de specifieke voorwaarden van het *menselijk* handelen worden vooropgesteld, d.w.z. van het handelen van de leden van de soort *homo sapiens*, in hun aards milieu. Door

toevoeging van deze hypothesen aan het praxeologisch systeem worden heel wat „mogelijke werelden” uitgesloten: deze empirische hypothesen kunnen nu aan de hand van hun praxeologische consequenties getest worden. Voorbeelden zijn o.a. deze: er is meer dan een specimen van de soort *homo sapiens*; de leden van de soort *homo sapiens* zijn als handelende wezens niet perfect onderling verwisselbaar: zij verschillen qua fysieke en intellectuele vermogens, qua preferenties en qua locatie in ruimte en tijd; de aarde is geen homogeen milieu; de leden van de soort *homo sapiens* verkiezen, *ceteris paribus*, vrije tijd boven arbeid; zij zijn sterfelijk. Het feit dat weinigen geneigd zullen zijn aan de waarheid vothesesen te twijfelen neemt niet weg dat het hier om empirische falsificeerbare hypothesen gaat — zij het dan dat tot nog toe niemand een ervan ooit heeft kunnen falsifiëren. De praxeologische consequenties van deze hypothesen zijn dus ook slechts empirische hypothesen. Daarin verschillen zij van de zuiver praxeologische theoremata. Deze zijn niet falsificeerbaar.

De samenwerking van de historicus en de praxeoloog is ongetwijfeld onmisbaar voor de kennis van de sociale realiteit, zoals de samenwerking van theoreticus en experimentator of veldonderzoeker noodzakelijk is voor de kennis van de natuur. Maar de historicus van het menselijk handelen staat niet tot de praxeoloog zoals de historicus van de natuur staat tot de theoreticus van de natuurwetenschappen¹⁹. Experimentele noch historische gegevens kunnen ooit een praxeologisch theorema falsifiëren — evenmin als zij een tautologie kunnen falsifiëren.

B. HET NIET-FALSIFIËERBAAR KARAKTER VAN DE PRAXEOLOGIE

Het is deze stelling die vele hedendaagse methodologen maar moeilijk kunnen verteren. Hun axioma is: indien niet falsificeerbaar, dan ofwel geen wetenschap, ofwel louter tautologie. Maar het axioma van de praxeologie is noch falsificeerbaar, noch tautologisch. Mises brengt sommigen onder hen zodanig in verwarring dat zij, in één en hetzelfde boek, beweren dat zijn axioma falsificeerbaar is, en dat het een loutere tautologie is²⁰!

Dat de mens een handelend wezen is, is inderdaad, vanuit formeel logisch oogpunt, een contingente propositie. Haar negatie is niet contradictorisch, noch tautologisch. Zij geeft informatie. En toch is zij niet falsificeerbaar *voor de mens zelf*. Wel voor de engelen, tenminste volgens de nominalistische theoloog: god had ook een mens kunnen maken die niet handelt. De mens zelf, echter, kan zich geen idee vormen van een experimenteel of ervaringsgegeven dat hem zou toelaten vast te stellen dat hij zelf geen handelend wezen is. De vereiste toetsen, operaties, experimenten en kritische overwegingen, nodig voor een succesvolle falsificatie van het praxeologisch axioma, zijn zelf menselijke handelingen. De poging zelf deze propositie te weerleggen is een instantie van het fenomeen dat deze propositie beschrijft. Het praxeologisch axioma is noch falsificeerbaar, noch tautologisch.

C. PRAXEOLOGIE, LOGICA EN FYSICA

Met de logica en de zuivere wiskunde heeft de praxeologie dit gemeen dat ook zij te maken heeft met een ideëel systeem van proposities en hun relaties. Het systeem zelf is buiten de tijd. We kunnen het ontdekken, theorema na theorema, door na te denken. Wat het praxeologisch systeem onderscheidt van de logica en de mathematica is precies het feit dat zijn axioma een contingente, maar toch niet falsificeerbare propositie is, waarin een van de ultieme „agents of change” geïdentificeerd wordt:

„[C] hange is one of its elements. The notions of sooner and later and of cause and effect are among its constituents. Anteriority and consequence are essential concepts of praxeological reasoning. So is the irreversibility of events.” (HA, 99)

Het is dit feit, dat in de praxeologie een van de ultieme „agents of change” geïdentificeerd wordt — de handelingen van de mensen —, dat duidelijk maakt waarin het verschil bestaat tussen de natuurwetenschappen en de wetenschappen van de sociale realiteit. Beide streven er naar iets te zeggen over de realiteit zoals ze is, maar terwijl de praxeologische theorema's, indien volgens correcte logische schemata afgeleid, noodzakelijk waar zijn *sub specie rationis humanae*, zijn de stellingen van de natuurwetenschappen noodzakelijk niet meer dan hypothesen: we kennen namelijk niet de ultieme beweging, de ultieme „agent of change” van de natuur: „In physics we are faced with changes occurring in various sense phenomena. We discover a regularity in the sequence of these changes and these observations lead us to the construction of a science of physics. We know nothing about the ultimate forces actuating these changes. They are for the searching mind ultimately given and defy any further analysis. What we know from observation is the concatenation of various observable entities and attributes. It is this mutual interdependence of data that the physicist describes in differential equations. In praxeology the first fact we know is that men are purposively intent upon bringing about some changes... [A]nd this knowledge leads us to a cognition of the praxeological processes.” (HA, 355) Gezien de methodologische kloof tussen natuurwetenschap en wetenschap van het handelen, heeft het mislukken van het Aristotelisch wetenschapsideaal voor de eerste geen enkele implicatie voor de tweede.

V. ECONOMISCHE ANALYSE EN ECONOMISCHE GESCHIEDENIS

Zoals gezegd is de „disutility of labour” geen praxeologisch-noodzakelijk fenomeen: het is een falsifieerbare, maar niet gefalsifieerde empirische hypothese²¹. Zij wordt geacht waar te zijn voor alle leden van de soort *homo sapiens*. In die zin behoort zij tot de algemene economie. In de economische analyse maakt men echter ook gebruik van hypothesen die niet deze algemene draagwijdte hebben. Zij worden ingevoerd in de poging in tijd en ruimte gelocaliseerde historische complexe fenomenen te verklaren.

Men kan deze speciale hypothesen, zo men wil, quasi-wetten noemen — maar een quasi-wet is natuurlijk geen wet. Het postulaat van het materiële eigenbelang (psychologisch egoïsme), dat sommigen als het principe van de economische wetenschap vooropstellen, is noch een praxeologisch theorema, noch een algemene waarheid over de leden van de soort *homo sapiens*, noch een quasi-wet van de een of andere historische periode of cultuur: het is hoogstens een quasi-wet van bepaalde individuen, en dus een relevant gegeven voor het verklaren van de complexe fenomenen die mede door de handelingen van die individuen bepaald zijn. Het is de taak van de historicus uit te maken welke historische actoren egoïsten waren en welke niet, zoals het zijn taak is uit te maken of er inderdaad op een bepaald moment een belasting van een bepaalde soort gegeven werd of niet. Dergelijke historische gegevens zijn uiteraard noodzakelijk voor de economische analyse van welbepaalde, in tijd en ruimte begrensde, sociale evoluties²². De waarheid ervan moet echter door de historicus vastgesteld worden, al mogen zijn interpretaties, zoals gezegd, niet in conflict komen met praxeologische theorema's: deze zijn niet falsifieerbaar, om de redenen hierbo-

ven vermeld (en niet omdat zij zouden geïmmuniseerd worden door de *ceteris paribus* clause). De theoreticus, die deze historische gegevens tot algemene principes verheft, begaat een even grote vergissing als de historicus die meent dat zijn bevindingen in dezelfde algemene relatie tot de theorema's van de praxeologie of de algemene economie staan als de experimentele gegevens tot de hypothetische natuurwetten van de fysicus.

De rol van de *ceteris paribus* clause wordt vaak misbegrepen²³. Vermits de praxeoloog vertrekt van de kennis van een van de ultieme „agents of change”, is hij in staat causale processen te identificeren onafhankelijk van de observatie van hun effecten. „Als A, dan *ceteris paribus* B” betekent dat het voorkomen van A een causaal proces op gang brengt dat tendert naar het voorkomen van B. Dit causaal proces is werkzaam, ook wanneer een ander causaal proces gelijktijdig werkzaam is. Maar met een tegengestelde tendens. Beide processen produceren hun effecten gelijktijdig. Het historisch resultaat is een complex gegeven.

Aanzienlijke kredietexpansie niet gevolgd door een observeerbare stijging van de historische prijsstrends (bijv. in de Amerikaanse „boom” van 1926-1929) weerlegt niet de moderne geldtheorie; zij toont enkel aan dat gelijktijdig andere, prijsdrukkende tendensen werkzaam zijn: zonder de kredietexpansie zouden de prijzen [nog meer] gedaald zijn; zonder deze andere causale processen zouden de prijzen duidelijk gestegen zijn. Alleen de praxeoloog kan zeggen welke processen in aanmerking komen (bijv. stijging van de output per eenheid van input, als gevolg van het in gebruik nemen van meer en betere machines); de historicus moet zich in zijn onderzoek naar de werkelijke oorzaken van een historisch fenomeen onderwerpen aan deze theoretische inzichten (HA, 51).

Tot welke excessen het misverstaan van de relatie tussen historisch onderzoek en praxeologie aanleiding kan geven, moge blijken uit de zgn. „Standard of living”-controverse over de evolutie van de situatie van de arbeiders tijdens de industriële revolutie in Engeland²⁴. Ogenscheinlijk had de controverse betrekking op de vraag of het reële inkomen *per capita* van de arbeiders al of niet steeg in de periode 1750/1780-1820/1850. Sommigen beweerden dat er een stijging was, anderen dat er een daling was. Vanuit praxeologisch oogpunt is de gehele vraagstelling echter verkeerd geformuleerd: een „meting” van de veranderingen van de koopkracht is principieel onmogelijk (HA, 217-223), en de arbitraire indexeringsformules, waarmee men beweerde het onmeetbare te kunnen meten, zeggen meer over de waarde-oordelen en de wiskundige vaardigheden van de historici dan over de te meten veranderingen.

Nu zou niemand zich druk gemaakt hebben over deze kwestie, indien het antwoord op de gestelde vraag niet — ten onrechte — geacht werd een bewijs te leveren voor of tegen de stelling dat de industriële revolutie (of zelfs het kapitalisme) noodzakelijk moest leiden tot een algemene verpaupering van de „bezitsloze klasse”²⁵. We weten echter dat historische feiten complexe fenomenen zijn, die nooit een theorie kunnen weerleggen. De waarheid van de betrokken stelling wordt vastgesteld door haar geldige deductie uit de praxeologische axiomata — een deductie die nog door niemand geleverd is.

De levenssituatie van de arbeiders in het 19de eeuwse Engeland was niet gevolg van één homogene oorzaak — „de industriële revolutie”, „het kapitalisme” —, maar, zoals reeds T.S. ASHTON in detail had aangetoond²⁶, van vele, gelijktijdig werkende oorzaken, waaronder, naast de oprichting van fabrieken voor massa-productie (ondenkbaar zonder massa-consumptie, tenzij in het geval van overheidsbestellingen,

zoals wapenaankopen), ook moeten vermeld worden de manipulatie van de goud-zilver wisselkoers door de overheid; de inflationistische financieringsmethoden van de schatkist, de daarbij horende reglementering van de „financiële sector”; de structuur van het belastingstelsel, de gedifferentieerde fiscale druk; de wettelijke barrières die de mobiliteit van arbeid en kapitaal beperkten; de nog primitieve organisatie van de kapitaalmarkt, en van de economische besluitvorming; de overblijfselen van de protectionistische en corporatistische structuren; de organisatie van de armenzorg (het zgn. „Speenhamland system”); en vele andere factoren, die geen van alle eigen zijn noch aan de industrialisering, noch aan de kapitalistische produktiewijze.

Alleen de praxeoloog-econoom kan inzicht verschaffen in de individuele invloed van elk van deze factoren op de situatie van personen die zich in een bepaalde positie t.o.v. al deze gegevens bevinden. De vooral door marxisten gepepeerde stelling, dat al deze factoren zelf bepaald zijn door de aan de kapitalistische produktiewijze eigen klassentegenstellingen, is noch een historische vaststelling, noch een praxeologisch theorema, maar een implicatie van een nergens plausibel gemaakt dogma. Dit dogma maakt het de marxisten mogelijk de „contradicties” van de „gemengde economie” (HA, 258f, 716-861) toe te schrijven aan de vrije markteconomie, en op die manier de aandacht af te leiden, van de vereiste politieke hervormingen (een spaarzamer gebruik van de staatsmacht voor distributieve doeleinden), naar de antithese kapitalisme-socialisme — zonder zich ook maar enigzins zorgen te maken over de werking van een socialistische economie²⁷.

¹ L. MISES: *Human action: a treatise on economics*, Chicago, 1966⁵ (hierna geciteerd als HA); *The ultimate foundation of economic science: an essay on method*, New York, 1962; *Epistemological problems of economics* (vert. G. REISMAN), Princeton, 1960; *Theory and history: an interpretation of social and economic evolution*, New Rochelle, N.Y., 1969. Cf. E.G. DOLAN (ed.): *The foundations of modern Austrian economics*, Kansas City, 1976; L.H. WHITE: *Methodology of the Austrian School*, Center for Libertarian Studies, New York, 1977; L.M. SPADARO (ed.): *New directions in Austrian economics*, Kansas City, 1978; M.N. ROTHBARD: *The essential von Mises*, Lansing, Mi., 1973.

² Zie bijv. de contradictorische verklaringen van J.J. KLANT: *Spelregels voor economen: de logische structuur van economische theorieën*, Leiden, 1972, blz. 81, blz. 100; en diens totaal ongefundeerde bewering dat voor MISES de economie een normatieve wetenschap zou zijn (op blz. 122).

³ Deze idee, dat de mens *als handelend wezen* moet bestudeerd worden, begint langzaam invloed te krijgen op de methodologen van de „sociale” wetenschappen, zij het dan vaak in uitgesproken Wittgensteiniaanse vorm. Cf. P. WINCH: *The idea of a social science and its relation to philosophy*, London, 1958; R. HARRÉ & P.F. SECORD: *The explanation of social behaviour*, Oxford, 1972.

⁴ KLANT, *op. cit.*, blz. 100, negeert dit onderscheid volkomen.

⁵ K.R. POPPER: *The poverty of historicism*, London, 1957, spreekt over „the logic of the situation”. Cf. POPPER: *Objective knowledge: an evolutionary approach*, Oxford, 1972, passim; P.A. SCHILPP (ed.): *The philosophy of Karl Popper*, La Salle, Ill., 1974, passim, vooral de bijdrage van Ernst GOMBRICH.

⁶ K.R. POPPER: *Objective knowledge, op. cit.*, passim; K.R. POPPER & J.C. ECCLES: *The self and its brain*, Berlin/Heidelberg/New York, 1977; J.C. ECCLES: *Facing reality*, Berlin/Heidelberg/New York, 1970.

⁷ Deze logische structuur is zowel logisch als genetisch a priori. Zij levert op zich nog geen a priori ware kennis (cf. K.R. POPPER: *Conjectures and refutations*, London, 1963, blz. 47f). De vraag of deze structuur zelf a priori geldig is of niet, is voor de mens misplaatst: er is voor de mens geen andere mogelijkheid dan deze structuur. MISES zegt wel dat „man does not have the creative power to imagine categories at variance with the fundamental logical relations and with

the principles of causality and teleology” (HA, 35), maar niet dat alle, of zelfs maar enige natuurwetenschappelijke theorieën, waarin deze categorieën correct tot uiting komen, a priori waar zijn. Zo Kantiaans is MISES nu ook weer niet. Maar de theorie, dat de mens handelt, is voor de mens a priori waar: haar waarheid wordt logisch geconditioneerd door het feit *dat* de mens denkt, niet door *wat* hij denkt (HA, 39) — cf. §§ 2.2. en 3.2.

⁸ J.D. HIRSCH, Jr.: *Validity in interpretation*, New Haven-London, 1967; *The aims of interpretation*, Chicago-London, 1970.

⁹ Cf. D. BATENS & P. BURGHGRAEVE: „Apostel's theory of causality”, in *Philosophica*, 21, 1, 1978, blz. 212 ff.

¹⁰ Cf. H.L.A. HART & A.M. HONORÉ: *Causality in the law*, Oxford, 1958.

¹¹ Cf. F.A. HAYEK: „The theory of complex phenomena”, in HAYEK: *Studies in philosophy, politics and economics*, London, 1967.

¹² POPPER: *The logic of scientific discovery*, London, 1959; *Conjectures, op. cit.*; POPPER beschouwt de evolutie van de wetenschappen als een *dialogisch* proces: het cultiveren van die dialoog, eerder dan de scholastische *disputationes* over falsificatie en andere logische en methodologische pogingen om de wetenschappelijke methode te definiëren (en het wetenschappelijk bedrijf, in het kader van een nationaal wetenschapsbeleid, te reglementeren?), is voor hem de bron van de wetenschappelijke vooruitgang.

¹³ Cf. KLANT, *op. cit.*, blz. 81 f.

¹⁴ MISES: „Carl Menger und die österreichische Schule der Nationalökonomie”, in *Neue Freie Presse*, 29 en 30 januari 1929. Hij beschouwt dit inzicht als één van de belangrijkste bijdragen van MENER.

¹⁵ Cf. POPPER'S discussie over de „bucket theory of knowledge acquisition” en de door hemzelf voorgestane „search-light theory” in *Objective knowledge, op. cit.*

¹⁶ Cf. F. VAN DUN: „Freedom of action”, in M. DEMEY (ed.): *The structure of behaviour and action*, Communication and cognition, Gent, 1976, blz. 281-321. Men kan dan nog altijd, b.v. vanuit theologisch oogpunt, zeggen dat een oordeel, als propositie (logisch object), waar/onwaar is, maar niet dat de oordeelsact kennis van het onderscheid tussen waar en onwaar *als attributen van logische entiteiten* vooronderstelt, noch dat die act behoort gericht te zijn op het zoeken naar ware proposities.

¹⁷ Cf. de literatuur geciteerd in noot 6.

¹⁸ Bijv. J. PEN & L.J. VANGEMERDEN: *Macro-economie*, Utrecht/Antwerpen, 1977, blz. 87.

¹⁹ In de natuurwetenschappen wordt over het lot van een theorie beslist in gecontroleerde experimenten. In de wetenschappen van het handelen zijn deze, behalve misschien als heuristische hulpmiddelen, totaal waardeloos voor de evaluatie van theorieën die beogen de sociale realiteit te verklaren. De beschikbare alternatieven, en dus ook de „opportunity costs” van een handeling zijn louter subjectieve gegevens (Cf. J.M. BUCHANAN & THIRLBY: *L.S.E. essays in cost*, London, 1973). In een experimentele context wordt dit vaak uit het oog verloren omdat daar de meestal zeer artificiële keuze-mogelijkheden, ook *qua betekenis*, door de proefleider (en niet door de proefpersonen) gedefinieerd worden.

²⁰ Cf. noot 2 supra. KLANT wil in zijn boek de opvattingen van een aantal representatieve economen „toetsen” aan het „paradigma” van de „empirisch-wetenschappelijke theorieën naar het model van de natuurwetenschappen” (blz. 6). Hij beroept zich daarbij vaak op POPPER — m.i. tevergeefs (cf. noot 12 supra). POPPER wil zeker niet uitsluiten dat ook de „exhaustieve” indeling van theoretisch-wetenschappelijke uitspraken in tautologieën en falsifieerbare proposities in vraag wordt gesteld.

²¹ Haar „falsificatoren” worden uiteengezet in *Human action, op. cit.*, blz. 131-133.

²² Cf. F. VAN DUN: *Rational fools and rational men*, Contactgroep Recht en Sociale wetenschap, Rijksuniversiteit Gent, 1978.

²³ Bijv. KLANT, *op. cit.*, blz. 116-119.

²⁴ Cf. het survey-artikel van A.J. TAYLOR: „Progress and poverty in Britain, 1780-1850”, in *History*, 45, 1960; A.J. TAYLOR (ed.): *The standard of living in Britain in the industrial revolution*, London, 1975. Zie echter ook A. SELDON (ed.): *The long debate on poverty*, Institute of economic affairs, London, 1974²; F.A. HAYEK: *Capitalism and the historians*, Chicago, 1954.

²⁵ R.M. HARTWELL & S. ENGERMAN: „Models of immiseration: the theoretical basis of pessimism”, in A.J. TAYLOR (ed.): *The standard of living, op. cit.*, blz. 188-213.

²⁶ T.S. ASHTON: *The industrial revolution, 1760-1830*, London, 1948.

²⁷ Cf. MISES: „Die Wirtschaftsrechnung in sozialistischen Gemeinwesen”, in *Archiv für Sozialwissenschaft*, 47, 1920, blz. 86-121; MISES: *Socialism: an economic and sociological analysis* (Vert. J. KAHANE), London, 1951²; MISES: *Human action, op. cit.*, blz. 689-715; HAYEK: *Collectivist economic planning*, London, 1935, is een goede verzameling van vroege artikels over het probleem. Zie ook Trygve J.B. HOFF: *Economic calculation in the socialist society*, London, 1949. Over de situering van het probleem, zie F. VANDUN: „Enrico Barone en het collectivistisch regime”, in *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 23, 4, 1978, blz. 376-385.

KRONIEKEN EN MEDEDELINGEN

1. Colloquium: „Aspecten van de aansprakelijkheid van de openbare besturen”. Antwerpen, 22 maart 1979

Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Dienst voor Rechtszaken organiseerde de Stad Antwerpen op 22 maart jl. in de gebouwen van de U.F.S.I.A. aan de Rodestraat een colloquium over de aansprakelijkheid van de openbare besturen. Dit colloquium was eigenlijk het eerste luik van de voorziene jubileum-viering, want op vrijdag 23 maart volgde nog een Academische Zitting in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven.

De voormiddagzitting werd ingeleid door Mter. J. DEVROE, Schepen voor Rechtszaken van de Stad Antwerpen, die tevens hulde bracht aan prof. Victor BOON, welke een halve eeuw geleden als eerste directeur van de Dienst voor Rechtszaken werd benoemd. Prof. BOON, een energieke 90-er, was in de zaal aanwezig, en hield eraan de aanwezigen persoonlijk toe te spreken. Prof. W. LAMBRECHTS (U.I.A.) had het vervolgens over „Het zorgvuldigheidsbeginsel in de rechtspraak in verband met de overheidsaansprakelijkheid”. Dit „zorgvuldigheidsbeginsel” is eigenlijk uit Nederland overgenomen. Waar in de 19de eeuw het beginsel van de scheiding der machten rigoureuus werd toegepast, en de rechtbanken zich het recht ontzegden de administratieve activiteit te controleren, heeft het Hof van Cassatie in het zgn. Flandria-arrest van 1920, en vooral in een tweetal principe-arresten van 1963, gesteld dat de overheid de plicht heeft voorzichtig te werk te gaan, zowel bij het nemen van een beslissing als bij de uitvoering daarvan. De burgerlijke rechtsmachten hebben dit principe vooral doorgevoerd op het vlak van de verkeersveiligheid, terwijl de Raad van State het voornamelijk toepast i.v.m. enerzijds openbare examens en promotiemogelijkheden, en anderzijds de krottenbestrijding. Prof. J. GIJSSELS (U.F.S.I.A.) sprak over „De overheidsaansprakelijkheid in verband met informatie”. De overheid heeft een tweevoudige informatieverplichting: enerzijds de zgz. publieke informatie (de wettelijke verplichting om de rechtsregels bekend te maken alsmede de plicht om te wijzen op gevaarlijke toestanden), anderzijds de individuele informatie van de burger omtrent zijn rechten. Quid nu wanneer de overheid foutieve informatie verstrekt? Algemeen wordt aangenomen dat zij daardoor niet gebonden is, maar wel eventueel gehouden tot schadevergoeding. Spreker stelde voor de aansprakelijkheid van een overheidspersoon of -orgaan met verordnungs- of beslissingsmacht te beoordelen met het criterium dat geldt voor de schending van de wet, terwijl de aansprakelijkheid van andere (ondergeschikte) geledingen dienen beoordeeld te worden aan de hand van de criteria die gelden voor de voorzichtigheidsplicht.

De namiddagzitting werd ingeleid door Mter. E. BOONEN, oud-stafhouder van de balie te Antwerpen en medewerker aan het Rechtskundig Weekblad. Als eerste spreker onderzocht Prof. P. VERMEULEN (V.U.B.) „De aansprakelijkheid van de overheid bij onthouding te beslissen”. Een geschil omtrent een daad of beslissing van de overheid is uiteraard eenvoudiger te beslechten dan een geschil omtrent het verzuimen van dergelijke daad of beslissing. Het is niet gemakkelijk te bepalen wat de overheid „had dienen te doen”. Naar gelang het gaat om een bepaalbare rechtsverplichting (en dan nog!), een discretionaire bevoegdheid of een vaag omschreven